

УДК 340

*Ірина Сергіївна Басова,
аспірантка відділу проблем цивільного,
трудового та підприємницького права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Одним із актуальних питань сьогодення є проблема масових вимушених переміщень в Україні, що стали наслідком збройної агресії Російської Федерації, тимчасової окупації Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та окремих районів Луганської і Донецької областей. Складність та неоднозначність цього явища зумовили потребу в дослідженні фактів вимушених переміщень українського населення та їх правового регулювання у різні історичні періоди розвитку Української держави.

Дослідження цієї тематики є цікавим як для сучасної правової науки загалом, так і для науки права соціального забезпечення зокрема. Її історично-правове дослідження, вивчення та аналіз історичних фактів масових вимушених переміщень на території Української держави, їх законодавче регулювання, а також діяльність держави щодо соціального забезпечення таких осіб надасть можливість визначити шляхи вдосконалення правового регулювання внутрішньо переміщених осіб в Україні сьогодні.

Питання правового статусу та правового регулювання переселенців у тогочасні періоди є малодослідженими, тому вони потребують вивчення крізь призму комплексного аналізу становлення, розвитку та запровадження державної політики у питаннях переселених осіб з позиції історії. Важливо зазначити, що на сьогодні більшість нормативної бази та матеріалів листування залишаються маловивченими, бо до останнього часу вони були під грифом «секретно».

Так, беручи відлік із 40-х років ХХ ст. історії відомі непоодинокі факти масового вимушеного переселення українського населення з місць їх постійного проживання. А саме: будівництво Яворівського арtpолігону у Львівській області з початку 1940-х років, «обмін населенням» на підставі Угоди між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР (1944 р.) (далі – Угода УУРСР і ПКНВ), «Акція Вісла» (1947 р.), «обмін ділянками» на підставі договору між СРСР і Польською Республікою (1951 р.), спорудження водосховищ Дніпровського гідрокаскаду у період 50–70-х років ХХ ст., аварія на Чорнобильській атомній електростанції (1986 р.).

Для більш чіткого розуміння проблеми вимушених переміщень українського населення повоєнних часів необхідно звернутися до тогочасної термінології. В історичних документах найбільш розповсюдженими позначеннями переміщених осіб були такі: переселенець, вигнанець, евакуйований, депортовані, міграція. Але тогочасні нормативні акти не містили термінологічних визначень застосовуваних категорій, їх зміст можна було віднайти у словниках. Наприклад, у Словнику сучасної російської літературної мови 1956–1965 рр., який відповідає періоду досліджуваних питань, переселенцем [1, с. 878] вважається людина, яка переселяється, переселена або переселилася на нове місце проживання; вигнанцем [2, с. 139] – особа, яка позбавлена можливості проживати на Батьківщині, в будинку, вислана будь-куди; евакуйованою [3, с. 1715] визначається людина, яка вивезена з небезпечної місцевості; під міграцією [4, с. 960] передбачалося пересування, переселення народів, населення всередині країни або за її межі. Поряд із застосуванням тодішньою владою в державних актах позначення «депортовані», термінологічного визначення словник не містить. Не зважаючи на різну термінологію, змістовно ці категорії охоплюються єдиним наслідком – вимушеним переселенням, що зумовлене політичними, економічними, екологічними та іншими причинами, а люди стають переміщеними особами й автоматично опиняються у статусі соціально незахищеної категорії, тому потребують захисту з боку держави. На нашу думку, за такою вузькою характеристикою термінів тогочасна влада намагалася приховати зовсім інші факти.

У сучасній Україні термінологічні позначення є більш широким. Наприклад, у Юридичній енциклопедії евакуація [5, с. 318] (лат. *evacuatio*) зазначається як вивезення цивільного населення, підприємств, установ, майна, худоби та інших цінностей із місцевості, що перебуває під загрозою ворожого нападу у випадку збройної агресії проти держави, терористичного акту, стихійного лиха, аварій, катас-

троф, а також з місцевості, в якій мають здійснюватися важливі господарчі перетворення; переміщеними особами [6, с. 493] – особи, які були насильно вивезені в період Другої світової війни 1939–1945 рр. нацистською Німеччиною та її союзниками з тимчасово окупованих територій та примусово використані на важких роботах; з 1972 р. до переміщених осіб було включено осіб, що переміщувалися всередині країни (далі – ВПО), правове становище яких було схоже з біженцями та які рятуються від переслідування, воєнних конфліктів або громадянської ворожнечі. Термін «переселенець» походить від позначення «переселення». У Юридичній енциклопедії переселення [6, с. 496] визначається як переміщення населення з місць постійного проживання в іншу місцевість, зумовлене економічними, політичними, соціальними, демографічними та іншими причинами. Базується на добровільних засадах, але може відбуватися і в обов'язковому (примусовому) порядку. Депортація (від лат. *deportatio* – вигнання, заслання) – примус, виселення з постійного місця проживання особи, групи осіб чи народу.

На нашу думку, доцільно надати уточнення щодо застосування термінів «переміщена особа» та «внутрішньо переміщена особа». Розкриваючи тему дослідження, вони використовуються нами як тожні.

Один із прикладів переселення українців пов'язаний із будівництвом на початку 40-х років ХХ ст. Яворівського артополігону, що територіально розташований у Яворівському районі Львівської області (колишній Городоцький район). Актом обстеження наслідків виселення мешканців з Яворівського району – території військового полігону [7, с. 422] від 28 листопада 1991 р. (часовий проміжок 1939–1941 рр., 1945–1973 рр.) зафіксовано факт вимушеного переселення 150 тис. мешканців цих територій, знищено 54 села та 40 тис. га землі, 128 сіл з хуторами. Більшість переселяли до Бессарабського регіону (нині – Одеська область), меншу частину – до Дніпропетровської та Запорізької областей.

Правовою підставою такого переселення була Постанова РНК СРСР від 13 лютого 1940 р. «Про виселення сіл, відведених під Львівський артополігон» [7, с. 422] (нинішній Яворівський). Нормативних актів, які б закріплювали за такими особами окремий правовий статус та визначали механізм здійснення переселення не приймалося, як, власне, і не було врегульоване питання соціально-забезпечувальної спрямованості, виплати компенсацій, надання житла. Тобто мешканці сіл мали вимушено змінювати своє місце проживання та переселятися на інші території в межах держави, а отже, фактично набували статусу внутрішньо переміщених осіб, та, відповідно, потребували державної підтримки і допомоги. Однак складність полягала в тому, що тодішня влада таких осіб до цієї категорії не відносила, тому і будь-яких документів, які б посвідчували статус переселенців, не видавали, особливих записів не робилося, а переселяли з внесенням до поіменних списків.

Безпосереднє здійснення переселення та вирішення пов'язаних із ним питань покладалися на повіти, збірні громади, делегатури, переселенські товариства. Інформацію про стан переселення (кількість переселенців, продуктових наборів для них, наявності вільного житла) фіксували у звітах, доповідних записках, листах, у них же вносили пропозиції та зауваження щодо подальшого переселення. Наприклад, у звітах порушувалося питання щодо забезпечення переселенців. Це недостатність або відсутність продуктів харчування, непридатність для проживання житла. Відкритим і невирішеним залишалося питання надання земельних ділянок і відшкодування втраченого внаслідок переїзду майна. Переселенці не були забезпечені земельними ділянками в належній кількості, а якщо такі і надавалися, то більшість із них були непридатними для ведення господарства. Для проживання селили у вільні оселі Львівського та сусідніх повітів, німецьких та польських колоністів, селян, які виїхали на роботу до Німеччини, або надавали знищені чи пошкоджені будови [7, с. 161].

Питання правового регулювання та правового статусу переселенців із території, що нині займає Яворівський військовий артополігон, є актуальним і сьогодні. Так, мешканці цих сіл, що вимагають від чинної влади надати їм статус репресованих і компенсувати втрачене.

Не менш відомим історичним фактом масового вимушеного переселення українців був «обмін населенням» на підставі Угоди УРСР і ПКНВ від 9 вересня 1944 р. «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» [8]. Угодою визначалася «нова» лінія українсько-польського кордону, що відділила від Польщі східну частину земель, які в історичній свідомості поляків становили невіддільну частину її територій, а від України – найзахіднішу частину її етнічних земель, з усіма рисами історичного, культурного, мовного й релігійного забарвлення [9, с. 11–12]: це – Холмщина, Надсяння, Лемківщина та Підляшшя. Населення, яке проживало на цих територіях, підлягало переселенню: українці – з території, що стала територією Польщі, а поляки – з території УРСР відповідно. На зазначених територіях, за статистичними даними [9, с. 11], що надає у своєму дослідженні польський історик Є. Місило, проживало 700 тисяч українців, документально зафіксовано переселення 482 880 осіб [10, с. 176].

Нормативними актами, положення яких регулювали питання переселення таких осіб, були: Угода УРСР і ПКНВ від 9 вересня 1944 р. «Про евакуацію українського населення з території Польщі і по-

льських громадян з території УРСР» [8], Інструкція щодо реалізації Угоди між УУРСР і ПКНВ про переселення українців і поляків від 19 вересня 1944 р. [7, с. 296], Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б) від 9 вересня 1944 р. «Про створення на території УРСР Польщі відповідного апарату та затвердження потрібної документації для оформлення населення, яке підлягало евакуації» [11, с. 153–160], Постанова ЦК КП(б)У і РНК УРСР від 3 жовтня 1945 р. «Про невідкладні заходи господарського та побутового влаштування українського населення, що прибуває з Польщі, і роботу серед нього» [12, с. 98], Лист Голови Раднаркому УРСР Голові Раднаркому СРСР від 28 січня 1946 р. «Про надання допомоги українському населенню, депортованому із Польщі» [10, с. 17] та ін.

Базовим нормативним актом, що визначав питання переселення українського населення, була Угода УРСР і ПКНВ від 9 вересня 1944 р. «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» [8], якою передбачався механізм здійснення переселення, із зазначенням відповідних державних органів та їх повноважень, прав, обов'язків гарантій та пільг для переміщених осіб. Важливо зазначити, що в тексті Угоди для позначення таких осіб застосовувався термін «евакуйовані».

Для реалізації визначених Угодою зобов'язань створювалися представництва з питань переселення українського населення із території Польщі та польського населення з території УРСР відповідно. До їх повноважень належало сприяння, нагляд за організацією та ходом переселення, розроблення відповідних технічних засобів, участь у проведенні агітаційної роботи, формуванні списків переміщуваних осіб тощо.

Відповідно до ст. 1 Угоди сторони зобов'язалися здійснити евакуацію всіх громадян української, білоруської, російської і русинської національностей, що проживають у Хелмському, Грубешувському, Томашувському, Любачувському, Ярославському, Перемишльському, Ліськовському, Замостінському, Красноставському, Білгорайському, Влодавському повітах і в інших районах Польщі, де можуть виявитися громадяни української, білоруської, російської і русинської національності, які побажають переселитися з території Польщі в Україну, та приступити до евакуації всіх поляків і євреїв, що перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 р., які проживають у західних областях УРСР і бажають переселитися на територію Польщі.

Окремо наголошувалося на добровільності переселення, яке може виражатися як в усній, так і у письмовій формі, заперечувалося на застосуванні примусу в будь-якому вигляді. Водночас найчастіше у змісті Угоди та інших документах з питань переселення закладене різночитання: з одного боку, «бажають», а з другого – «підлягають евакуації». Тобто власна воля у виборі тієї чи іншої поведінки пригнічувалася необхідністю побудувати певну лінію поведінки, здійснити дії, які перебувають поза волею людини і стають вимушеними. Те, що ніби-то подавалось як добровільне, насправді було примусовим.

Для спонукання до переселення тодішньою владою нормативно передбачалися заходи стимулювання та пільги. Це – можливість вибору нового місця проживання на території УРСР, отримання земельних ділянок для ведення господарства, повернення державою – приймаючою стороною тієї ж кількості врожаю, що залишилася на території, яку залишають переселенці; повернення вартості рухомого та нерухомого майна, що залишається після переселення. Серед пільг [8] зазначалися: списання всіх недоїмок по натуральних поставках, грошових податках, страхових платежах; звільнення господарств, що переселяються, від державних грошових податків та страхових платежів; надання переселеним грошової позики в місцях їх розселення на господарське влаштування та інші потреби в розмірі 5 000 крб, із можливістю повернення протягом 5 років; першочерговість в отриманні житла при наявності вільних місць тощо.

На відміну від переселення, яке мало місце внаслідок будівництва Яворівського артополігону, переселеним особам видавалося посвідчення «на евакуацію в УРСР», що містило особистісні дані (ПП, рік народження, місце народження, національність, сімейний стан, перелік речей, що перевозиться) із внесенням до списків та реєстрацією в журналі. Отже, отримуючи таке посвідчення, переміщені особи набували правового статусу «евакуйованих» (за тогочасною термінологією) та, відповідно, мали право на отримання передбаченими нормативними актами допомог та пільг.

Як зазначає дослідниця цього історичного періоду Н. Лобас-Данилиха [11, с. 155], обіцянки мали перебільшений характер, прагнення влади до скорішого переселення мешканців нерідко супроводжувалося фізичним та психологічним тиском. Права переміщених осіб щодо гарантованого соціального захисту порушувалися або були недостатніми для забезпечення їх належної життєдіяльності. Це передусім стосується питання побутового облаштування переселенців, забезпечення їх житлом належної якості та надання земельних ділянок для ведення господарства. Наприклад, у південних та східних областях УРСР як житло використовували будови колишніх колгоспів у німецьких колоніях, частина яких за час війни була пошкоджена або зруйнована та вимагала ремонту чи перебудови. У Західній Україні переселених українців планували оселяти в будівлі поляків, які на той час вже переселилися до Польщі,

шляхом проведення взаємозаліку за залишене в Польщі майно. Проте в більшості випадків такі помешкання використовувалися для адміністративних установ тодішньої влади.

Недостатньо вирішеним залишалось і земельне питання. Інструкцією щодо реалізації Угоди [7, с. 296] від 9 вересня 1944 р. переселенцям надавалась можливість отримання присадибних ділянок від 0,35 до 0,50 га, а в окремих регіонах – до 1 га, для ведення господарства в розмірах не менше тих, якими вони користувалися до переселення, але не більше 15 га на одне господарство (з визначенням граничних розмірів по областям). У разі відсутності земель, останні мали право на їх отримання. Проте землі надавалися здебільшого у розмірах менших, ніж ті, що були у мешканців до вимушеного переселення або взагалі не надавалися.

Отже, проведений урядами «обмін населенням» є яскравим прикладом масового вимушеного переміщення українського населення. Нормативні акти з питань переселення змістовно та термінологічно мали двобічне значення. З одного боку – це добровільність і соціальний захист переміщених осіб, із другого – фізичний і психологічний тиск та порушення прав переселенців. Найбільша складність полягала в тому, що маючи певне нормативне закріплення, та, відповідно, правовий статус – вимушено переміщеної особи, останні залишалися без соціальної допомоги та захисту з боку держави.

Цікавим для наукового аналізу є історичний факт масового вимушеного переселення, пов'язаний зі спорудженням гідрооб'єктів Дніпровського гідрокаскаду (Каховська гідроелектростанція (далі – ГЕС), Кременчуцька ГЕС, Дніпродзержинська, Київська та Канівська ГЕС) у період 50–70-х років ХХ ст.

Будівництво таких об'єктів планувалося на густонаселених територіях, у зв'язку з чим землі підлягали затопленню, а місцеві мешканці – переселенню. Наприклад, спорудженням гідроелектростанції в районі м. Кременчука було затоплено 268 тис. га родючих земель у регіонах Полтавської, Черкаської та Кіровоградської областей, переселено 45 426 дворів (близько 160 тис. осіб) [13, с. 140], для будівництва Дніпродзержинської ГЕС затопленню підлягало близько 90 тис. га землі, а переселенню – 13 тис. господарств [13, с. 144].

Мешканці населених пунктів, що підлягали затопленню, опинялися у ситуації, відповідно до якої вимушені були змінювати звичне для них місце проживання, усталений побут і переселятися для проживання на інші території в межах держави. Тобто фактично ставали ВПО, та, відповідно, юридично мали набути спеціального статусу. Його наявність автоматично відносить таких осіб до категорії соціально незахищених, що потребують захисту з боку держави, особливого соціально забезпечувального характеру.

Масове переселення мешканців здійснювалося на підставі Постанови Ради Міністрів СРСР від 20 вересня 1950 р. «Про будівництво Каховської гідроелектростанції на р. Дніпро, Південноукраїнського та Північнокримського каналу і про зрошення земель південних районів України і північних районів Криму» [14, с. 20] та Постанов Ради Міністрів УРСР від 12 серпня 1963 р. № 929 «Про заходи по переселенню населення і перенесенню на нові місця будівель і споруд у зв'язку з будівництвом Канівської гідроелектростанції» [15, с. 180], від 23 серпня 1968 р. «Про заходи по забезпеченню будівництва експериментально-показових сіл» [13, с. 148] та ін.

Однак наявність нормативно-правової бази з питань будівництва гідрооб'єктів не створювала гарантій соціального захисту населення та порушувало їх права і свободи. Окремого нормативного акта або внесення змін (доповнень) до вже чинних актів держави з питань соціального захисту таких осіб не було. При здійсненні переселення будь-якого документа (переселенське посвідчення), що підтверджував би факт вимушеної зміни місця проживання конкретної особи, не надавалося, що юридично позбавляло осіб права на отримання державних допомог та пільг, пов'язаних із вказаними вище обставинами. Хоча така соціально незахищена категорія апріорі потребувала підвищеного соціального захисту з боку держави.

Аналізуючи тогочасну нормативну базу з питань переселення, особливо звертається увага на підміну змісту категоріального апарату. У більшості випадків гарантування компенсаційних виплат переселенцям за залишене переселенцями майно, зокрема нерухоме, тодішня влада ототожнює з державним соціальним забезпеченням. Тобто здійснюючи такі виплати державні структури звітують про соціальне забезпечення переселенців, хоча насправді тут ідеться про інше.

Переселення здійснювалось як у примусовому порядку, так і з використанням заходів заохочення та пільг. Наприклад, для забезпечення переселення пільгових категорій громадян давали дотацію на будівництво, розмір якої мав бути не більше 10 тис. крб; для винаймаючих житло – 1 тис. крб [16, с. 195]; господарству передбачалася одноразова грошова допомога (голова сім'ї отримував 1 тис. крб, кожний член сім'ї – по 300 крб); можливість отримати довгострокову позику у розмірі 15 тис. крб, на купівлю худоби – 3 тис. крб, 50 % від суми позики – за рахунок державного бюджету [14, с. 23].

Отже, будівництво «стратегічних» водних об'єктів та обставини, в яких опинялись мешканці територій, що підлягали затопленню, були вимушеними та невідворотними. Така зміна місця проживання потребувала від держави підвищеної уваги до проблем, з якими мали стикнутися переселенці (житлові, матеріально-побутові). Проте створена нормативно-правова база була недостатньою для регулювання питання щодо переміщених осіб, визначення їх місця у правовій системі держави, наданні спеціального правового статусу. Намічений комплекс соціально-економічних заходів не був реалізованим і найчастіше призводив до порушення прав людини.

Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок, що питання вимушених масових переміщень мало місце в історії України протягом всієї другої половини ХХ ст. Такі переселення були зумовлені як різними чинниками (політичними, економічними, техногенними), так і мали різні наслідки для мешканців цих територій. До політичних чинників належать «обмін населенням» на підставі Угоди між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР (1944 р.), «Акція Вісла» (1947 р.), будівництво Яворівського артополігону у Львівській області з початку 1940-х років (політичний з оборонною спрямованістю), «обмін ділянками» на підставі договору між СРСР і Польською Республікою (1951 р.), до економічних – спорудження водосховищ Дніпровського гідрокасаду у 50–70-х роках ХХ ст., техногенними – аварія на Чорнобильській атомній електростанції (1986 р.). Дослідженням встановлено, що тогочасна нормативна база з питань переселень не містила термінологічні визначення та не була систематизованою. Окремого нормативного акта або внесення змін (доповнень) до вже чинних актів держави з питань соціального захисту переселенців не було. Характерна двобічність змісту, підміна категоріального апарату. Це стосується передусім спонукання до переїзду, наголошуючи на добровільності, гарантуванні соціального захисту та допомоги, застосування заходів заохочення і надання пільг, при цьому використовуючи фізичний та психологічний тиск, що призводило до масових порушень прав переселенців.

Не завжди за останніми закріплювався і правовий статус – статус переміщеної особи (переселенця), який надавав би переселеним особам право на отримання соціальних допомог і пільг. Це стосувалося і наявності переселенських посвідчень. Наприклад, при переселенні внаслідок «обміну населенням» переміщеним особам видавалося посвідчення, водночас при переселенні, зумовленому будівництвом Яворівського артополігону, спеціального документа не було. Його наявність мала б гарантувати переселенцям соціальний захист із боку держави. Проте в тогочасних умовах видання переселенського посвідчення було скоріше елементом підрахунку кількості населення, необхідного для переселення, аніж правовою підставою для отримання соціальної допомоги від держави. Передбачені в нормативних актах державні гарантії, заходи соціально забезпечувального характеру, не були реалізовані, люди залишалися без соціальної допомоги та захисту з боку держави, а також стикалися із масовим обмеженням і порушенням своїх прав.

Використані джерела

1. *Словарь современного русского литературного языка* : в 17 т. / ред.: Н. З. Котелова, Г. А. Качевская. – М. ; Л. : Наука, 1959. – Т. 9.
2. *Словарь современного русского литературного языка* : в 17 т. / ред.: А. М. Бабкин, Ю. С. Сорокин. – М. ; Л. : Наука, 1956. – Т. 5.
3. *Словарь современного русского литературного языка* : в 17 т. / ред.: Л. С. Ковтун, В. П. Петушков. – М. ; Л. : Наука, 1965. – Т. 17.
4. *Словарь современного русского литературного языка* : в 17 т. / ред.: Э. И. Коротаева, Л. В. Омелянович-Павленко. – М. ; Л. : Наука, 1957. – Т. 6.
5. *Юридична енциклопедія*: у 6 т. / ред. рада: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. – Т. 2.
6. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. рада: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. – Т. 4.
7. *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади* : у 2 т. / Ю. Сливка (відп. ред.) [та ін.]. – Львів, 1996. – Т. 1.
8. *Угода між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР від 9 вересня 1944 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_065
9. *Акція «Вісла». Документи* / ред. Є. Місило. – Львів ; Нью Йорк, 1997.
10. *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади* : у 2 т. / Ю. Сливка (відп. ред.) [та ін.]. – Львів, 1998. – Т. 2.
11. *Лобас-Данилиха Н. Умови переселення українців з Польщі в Західні області України у 1944–1946 рр.* / Н. Лобас-Данилиха // *Ефективність державного управління* : зб. наук. праць / за заг. ред. А. О. Чемериса. – Львів, 2004/2005. – Вип. 6/7. – С. 153–160.
12. *Кіцак В. Депортовані з Польщі українці: результати першого етапу входження в соціум та економічного пристосування у 1944–1947 рр.* / В. Кіцак // *Україна-Польща: історична спадщина та свідомість* / ред. кол. Я. Ісаєвич (голова) [та ін.]. – Львів, 2007. – Вип. 2.

13. *Тимченко С. М.* Українське село: проблеми етносоціальних змін 1959–1989 рр. : монографія / С. М. Тимченко. – Запоріжжя, 1995.

14. *Горло Н. В.* Спорудження водосховищ Дніпровського гідрокаскаду: соціальний та економічний аспекти (50–70-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Горло Н. В. – Запоріжжя, 2007.

15. *Дем'яненко Б.* Заходи республіканського компартійного керівництва щодо будівництва та переселення села Цибілі Переяслав-Хмельницького району (1967–1972 рр.) / Б. Дем'яненко, В. Дем'яненко // Наукові записки з української історії : зб. наук. праць / ред. кол. В. П. Коцур (гол. ред.) [та ін.]. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 32.

16. *Горло Н.* Виплата компенсацій переселенцям у період спорудження водосховищ Дніпровського гідрокаскаду як прояв нехтування людським фактором (50–70-ті рр. XX ст.) / Н. Горло // Література та культура Полісся. Регіональна історія та культура в українському і східноєвропейському контексті / за ред. Г. В. Самоїленко. – Ніжин, 2005. – Вип. 29.

Басова І. С. Внутрішньо переміщені особи в Україні: історично-правовий аспект

У статті досліджуються історично-правові аспекти масових вимушених переселень українців у 40–70-ті роки XX ст. Вивчено та проаналізовано тогочасну термінологічну базу, окремі історичні факти таких переміщень, стан нормативно-правового регулювання переміщених осіб, а також діяльність держави щодо їхнього соціального забезпечення. Звернено увагу на дослідження питання правового статусу переселених осіб.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, вимушені переселенці, евакуація, виселення, депортація, правовий статус.

Басова И. С. Внутренне перемещенные лица в Украине: историко-правовой аспект

В статье исследуются историко-правовые аспекты массовых вынужденных переселений украинцев в 40–70-е годы XX ст. Изучена и проанализирована актуальная тому времени терминологическая база, отдельные исторические факты таких перемещений, состояние нормативно-правового регулирования перемещенных лиц, а также деятельность государства по их социальному обеспечению. Обращено внимание на исследование вопроса правового статуса перемещенных лиц.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, вынужденные переселенцы, эвакуация, выселение, депортация, правовой статус.

Basova I. Internally displaced persons in Ukraine: the historical-legal aspect

The article contains the historical and legal aspects of mass forced displacement of Ukrainians in the time period from 40 to 70 years of XX century. It is about the historical facts of mass forced displacements on the territory of the Ukrainian state in the specified period, their legislative regulation, legal status of such persons as well as activity of state on social welfare of IDPs. Separately attention is addressed on the terminology database and its sources.

Key words: internally displaced persons, forced migrants, evacuation, eviction, deportation, legal status.

УДК 347.2

*Тетяна Віталіївна Войтенко,
кандидат юридичних наук*

**ВТРУЧАННЯ У ПРАВО ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ
ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ**

У європейських країнах принцип пропорційності використовується як у теорії права, так і в судовій практиці. Водночас вітчизняна наука досліджувала його фрагментарно, переважно в контексті вивчення питання про верховенство права, правову державу, захист прав людини тощо. Він ставав об'єктом дослідження саме тоді, коли йшлося про визначення його ролі при здійсненні судочинства або аналізувалося застосування цього принципу в рішеннях Конституційного Суду України [1, с. 48; 2, с. 49–50; 3, с. 6; 4, с. 90–100]. Судова практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) спонукає більш глибоко приділити увагу принципу пропорційності (сумірності, співрозмірності, співмірності). Дотримання цього принципу має надзвичайно вагомим значення не лише для української судової практики, а й для злагодженого функціонування всієї правової системи. Мається на увазі те, що від дотримання принципу сумірності судами загальної юрисдикції залежить успішна реалізація не лише основних засад судочинства, а й водночас важливих конституційних цінностей – верховенства права, прав та свобод людини [5, с. 9–14].

Дослідження принципу пропорційності здійснювали такі відомі українські правники, як А. Заєць, М. Козюбра, С. Погребняк, П. Рабінович, С. Шевчук та ін. Незважаючи на це, поняття і правова природа зазначеного принципу, а також його сутність у контексті розгляду питання про втручання у право власності залишаються малодослідженими.

Мета наукової статті полягає у тому, щоб на основі аналізу юридичної літератури, положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та Цивільного кодексу України дослідити питання пропорційності втручання у право власності особи для досягнення публічних цілей і дотримання прав та свобод людини під час такого втручання.

Принцип співмірності (пропорційності) становить собою загальний, універсальний принцип права, який вимагає співмірного обмеження прав та свобод людини для досягнення публічних цілей [6, с. 359].